

— відсутність належної матеріально-технічної бази наукової діяльності. Обладнання значною мірою застаріле, не вистачає площ для зберігання ОП видань і, як наслідок, — умов для науково-дослідної бази;

— низька економічна та соціальна привабливість наукової діяльності. Соціальний статус ученого Книжкової палати України нині доволі низький, що не сприяє формуванню високопрофесійного кадрового складу, притоку в науку молоді. Сучасна оплата праці науковців є вкрай незадовільною. Середня заробітна плата з розрахунку на одного науковця в Книжковій палаті України становить 2600 грн.

— постійне скорочення штату через брак коштів унеможливує виконання завдань, визначених Законом України "Про видавничу справу", Стратегією розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року "Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України".

Усі ці чинники призводять до того, що видавнича сфера втрачає значну частину свого інтелектуального потенціалу, який є найефективнішим засобом прогресу галузі.

Список використаної літератури

1. Сенченко М. І. Книжкова палата України. Історія і сьогодення, 1919—2004. — 2-ге вид., виправл. і доповн. — Київ : Кн. палата України, 2004. — 163 с. : іл., портр. ; 20 см.
2. Афонін О. В. Українська книга в контексті світового книговидання / О. В. Афонін, М. І. Сенченко ; Держ. наук. установа "Кн. палата України ім. Івана Федорова". — Київ : Кн. палата України, 2009. — 277 с. : іл., табл. ; 20 см.
3. Сенченко Н. М. Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії. — Київ : Кн. палата України, 1999. — 133, [1] с. : портр. ; 20 см.
4. Гуцол Г. Формування фондів електронних бібліотек: шляхи розв'язання проблеми / Г. Гуцол // Бібліотечна планета. — 2010. — № 4. — С. 7—9.
5. Погореловська І. О. Проблеми інтеграції вітчизняних серіальних видань у міжнародне соціокомунікативне середовище: ідентифікаційний аспект // Вісник Книжкової палати. — № 7. — С. 9

Надійшла до редакції 18 травня 2016 року

УДК 655.4(37)(092)

Юрій Бондар,
докторант Інституту журналістики
КНУ імені Тараса Шевченка

Марк Туллій Цицерон як публікатор-видавець

У статті розглянуто публіцистичну та видавничу діяльність одного з найяскравіших політиків, ораторів і філософів Стародавнього Риму Марка Туллія Цицерона. Проаналізовано його внесок у розвиток давньоримського видавництва, бачення місця літератури та літераторів у суспільно-політичних перетвореннях, значення книг і публікацій в утвердженні ідеологічних цінностей та пріоритетів, справедливого державного устрою.

Ключові слова: видавнича діяльність, ораторське мистецтво, епістолярії, суспільно-політичні трансформації, видавничий процес.

Історія Стародавнього Світу, зокрема Римської імперії, пов'язана із зародженням та становленням первісних форм видавничої діяльності, створенням правдавництва і книготоргівлі. Нагромадження досвіду в цій сфері позначено і формуванням гурту високоосвічених авторів, які використовували твори, публікацію та розповсюдження видань для цільового впливу на соціумні групи та суспільство загалом. Яскравим представником давньоримської еліти публіцистів-політиків був Марк Туллій Цицерон (106—43 рр. до н. е.), який багато часу і праць присвятив осмисленню технологій мовної дії на аудиторію задля просування політичних трансформаційних ідей.

Життя і діяльність філософа-оратора припали на одну з так званих переломних історичних епох, коли розпочався перехід від общинного, полісного державного устрою, побудованого на демократичних засадах, до імперії з характерними ознаками тоталітаризму [13, с. 4]. Суспільно-політичні трансформації зумовили зміст і характер творів Цицерона, який за власним вибором брав активну участь у гострому політичному протистоянні. Яскрава публіцистика була причиною злетів і падінь, часто — "внутрішньої" еміграції та, зрештою, трагедійної розв'язки життя філософа.

Життю та творчості видатного оратора присвячено чимало досліджень, серед яких праці Плутарха, Ж. Карпокіна,

Г. Фріша, К. Бюхнера, М. Гельцера, М. Гаспарова, С. Утченка, В. Миронова, В. Боруховича, М. Лентано, П. Грималія, Г. Підлісної, А. Брагіної та інших зарубіжних і вітчизняних науковців.

Дослідники асоціюють Цицерона насамперед з непереісними ораторськими здібностями, мовою і стилем, що стали взірцевими для освіченої Європи, котра спілкувалася латиною, розглядають також і як видатного політичного теоретика і мислителя, що був "незламним у своїх намірах знайти вихід з виру, куди спрямовувалася аристократична республіка" [7, с. 779]. Попри значний інтерес до постаті Цицерона як оратора і політика, малодослідженою залишається його видавнича діяльність, якій він надавав важливого значення і яка, подібно до красномовства, мала у Давньому Римі насамперед політичний характер.

Мета статті — проаналізувати внесок Цицерона у розвиток давньоримського видавництва, його погляд на місце літератури та літераторів у суспільно-політичних перетвореннях, значення книг і публікацій в утвердженні ідеологічних цінностей та пріоритетів, справедливого державного устрою.

Перші публічні промови Цицерона, "нової людини" — так у Римі називали вихідців з незнаних чи неможливих родин (майбутній оратор народився у сім'ї вершників з провінційного містечка Лація), засвідчили його безсумнівний

талант і принесли славу блискучого оратора, висловлювання якого стали крилатими і донині вживані, зокрема і в українській літературній мові.

Знання і талант допомогли Цицерону посісти місце в першому ряду ораторів та політиків свого часу. Окрім теоретичної підготовки та високого мовно-художнього смаку, його успіх ґрунтувався, зазначають дослідники, на умінні впливати на аудиторію, "збуджувати у слухачів пристрасть" і таким чином здобувати прихильників. "Цицерон був неперевершеним майстром, який однаково умів викликати у публіки сміх і сльози: жарти його користувалися такою славою, що їх видавали окремими збірками, а жалість та ненависть він збуджував з таким мистецтвом, що коли йому доводилося ділити захисну промову з іншими ораторами (як це часто робили в Римі), на його долю одностайно залишали висновок — найнапруженішу і найпристраснішу частину промови. Упродовж кількох років завоював Цицерон беззаперечну славу першого римського оратора, і ця слава стала початком його перших політичних успіхів", — характеризує уміння оратора дослідник М. Гаспаров [3, с. 29].

Окрім яскравої публіцистики, Цицерон залишив по собі й інші численні твори, що стали надбанням політичної думки та ораторського мистецтва, науку про яке він мав продовжити та розвинути. Саме Цицерону, зауважує М. Беттіні, римська культура зобов'язана залученням ораторства та риторики до її культурної спадщини. І не лише завдяки промовам, які складав, — справжнім шедеврам мовлення, — а й працям з теорії та практики красномовства [7, с. 745].

Перу Цицерона належить низка творів з ораторства. Серед них — трактат "Про добір аргументів" — підручник з основ красномовства у двох книгах, праці "Про найкращого оратора", "Про риторику", "Теми", в яких розглянуто стилі та завдання ораторства, значення частин промов та ритмічної побудови тексту.

Проте наріжними працями з красномовства є три — "Про оратора", "Брут, або Коротка історія римської риторики" та "Оратор", які Цицерон створив наприкінці життя [17].

Перша з них — філософський діалог, героями якого є видатні промовці минулого Антоній та Красс. Цицерон не лише визначає роль і стилі красномовства, а й формулює власне бачення ідеального риторика, який має бути і фахівцем із красномовства, і широко освіченою людиною, котра володіє ґрунтовними знаннями з різних галузей — права, літератури, філософії та історії, добре знається на предметі промови (бо інакше вона видаватиметься "пустою й навіть дитячою балаканиною") і є, безперечно, патріотом [7, с. 783; 12, с. 307—314].

Другий твір — "Брут" — також побудовано у діалогічній формі й присвячено розвитку ораторського мистецтва та найвидатнішим його представникам. Твір, окрім спеціального, мав, наголошують дослідники, і ширше історико-літературне значення: оскільки красномовність античності була поєднанням літератури та політики, то "укладання" імен царини ораторства є розповіддю також і про історію давніх літератури та держав.

В "Ораторі", написаному від першої особи, Цицерон розглядав різноманітні аспекти риторики, характеризуючи її як мистецтво переконання та розглядаючи насамперед як форму політичної діяльності. Наполягаючи, що оратор має бути високоосвіченим, з ґрунтовними науковими пізнаннями (передусім у царині історії римської держави), Цицерон акцентував і на значенні книги: "Цю роботу полегшить нам праця нашого Аттика (давньоримський видавець. — Ю. Б.), який зібрав в одній книзі пам'ять про сім століть, дотримуючись і підкреслюючи хронологію, не пропустивши нічого вартого уваги" [17, с. 355].

Ораторство, публіцистичну діяльність Цицерон тлумачив як засоби, які дають змогу поширювати світоглядні ідеї та впливати на людей: "Я не знаю нічого прекраснішого, ніж уміння силою слова приковувати до себе натовп слухачів, викликати їхню прихильність, спрямовувати їхню волю туди, куди хочеш, й відвертати її, звідки хочеш" [12, с. 84].

Погляди, на переконання Цицерона, формували філософію, яку він називав "виховательною чесноту", що об'єднує людей у суспільство, і яку зробив своєю "обранницею". Цицерон, зазначав Плутарх у "Життєписах", хотів, "щоб друзі називали його не оратором, а філософом, адже він обрав філософію як основне заняття, а ораторство йому слугувало *інструментом для досягнення мети* (курсив автора. — Ю. Б.), тільки коли він займався політикою" [7, с. 351].

Прикметно, що після приходу до влади Цезаря оратора було відсторонено від практичної політики, він взявся за написання філософських творів, котрі в контексті власної політичної діяльності розцінював як послугу державі. Пояснюючи мотиви і вибір форми самовираження у трактаті "Про девінацію, мистецтво ворожіння", він зазначав: "Я довго роздумував, у який спосіб можу надавати допомогу людям якомога ширшу, щоб не залишати державу без своїх порад, і мені видалося, що найкраще було б вказати моїм співгромадянам шляхи до найпрекрасніших наук. Думається, що в моїх численних книгах я цього досяг" [3, с. 64]. Упродовж кількох років (від 46 до 44 рр. до н. е.) Цицерон складав багато філософських трактатів, які вплинули на розвиток культури і політики Риму. Серед них — "Академічні питання", "Тускуланські бесіди", "Про природу богів", "Про старі часи" та інші.

Філософ зробив неоціненний внесок і в розвиток латини як мови науки та просвіти. "Без цієї людини з містечка Арпін — людини без роду і племені, не аристократичного походження, лише дуже обдарованої природою, — ми говорили би та писали зовсім інакше", — стверджує італійський дослідник М. Беттіні [7, с. 745].

Цицерон виступав за повсюдне поширення латинської мови, насамперед у філософії, створивши, зауважує А. Йопполо, "нову філософську термінологію у лексичі, яка досі не була пристосована до цього" [7, с. 347]. В одному з листів до Аттика, продовжуючи, певно, розмову про переклад філософських термінів з грецької, Цицерон пояснював: "Щодо латинської мови — не переймайся. Ти кажеш: "Як ти пишеш такі твори?" Це *перетисане*: воно створюється меншою працею; я лише наводжу слова, яких у мене в достатку" [16, с. 148]. Проте Цицерон не лише перекладав, а й творив. За свідченням Плутарха, він першим дав назви таким поняттям, як "уявлення", "утримання від судження", "сприймання", а також "неподільне", "просте, "порожнеча" та багатьом іншим. Окремі з них він зробив зрозумілими й загально-вживаними або за допомогою метафор, або через осмислення основного значення слів. Давалося йому словотворення, судячи із джерел, доволі легко (хоча, звісно, ґрунтувалося на широких пізнаннях у різних сферах). "Свою вправність у віршуванні він використовував для розваги, — зазначав біограф. — Кажуть, що кожного разу, коли йому хотілося розважитися у такий спосіб, він складав за одну ніч по п'ятсот віршованих рядків" [10, с. 367].

Цицерон був противником зарозумілої та заплутаної філософської мови, прагнув спростити її, зробити доступнішою і легшою для запам'ятовування, увів багато еквівалентних відповідників, нових визначень, які пізніше стали класичними у філософії. Мав намір написати філософську енциклопедію латиною, щоб "надати послугу своїм співгромадянам і продовжити діяльність на користь державі" [7, с. 349].

Як частину політичної діяльності розглядав Цицерон і видавництво, котрому приділяв багато часу і на якому, безперечно, знався.

Про ставлення політика до творення літератури, його розуміння її суспільного значення свідчить промова на судовому процесі на захист грецького поета Авла Ліцілія Архія, звинуваченого в незаконному набутті римського громадянства. Серед іншого Марк Туллій наголошував на потребі "здобувати користь з літератури для суспільства", наполягаючи, що він, на відміну, певно, від згаданих "інших", "широко займається літературно-науковими справами". Цицерон вказує на заслугу й "свідоме авторство" [11, с. 17] грецьких і латинських письменників, які "залишили нам незлічені образи мужніх діячів не тільки для того, щоб на них дивитися, але щоб їх наслідувати". Марк Туллій також був упевнений у потребі пропаганди римських досягнень і слави в нових землях: "Якщо наші подвиги сягають рубежів світу, то ми повинні бути зацікавлені в тому, щоб гучна слава про римлян проникла туди, куди долетіли кинуті нами списи". І втілювати "експансію слави" потрібно саме за допомогою літературних творів. "Скільки літописців мав, як передають, при собі Александр Великий! — констатував, захоплюючись ним, Цицерон. — Незважаючи на те, коли він зупинився в Сігеї біля могили Ахіла, сказав: "О щасливий юначе, ти, що знайшов в собі Гомера співця своєї хоробрості!" І мав рацію. Бо коли б не "Іліада", то могила, яка вкрила тлінні останки героя, засипала б його ім'я..." [1, с. 420—423].

Про місце та значущість "видавничого" складника в діяльності філософа-політика свідчить і його листування з видавцем Аттіком, який, хоч і "умів бути спільним другом і нічим ворогом" [3, с. 31], був доволі близьким до політично ангажованого Цицерона. Зокрема, характеризуючи видавця в листах, політик зазначав, що "у мене немає більшого друга, аніж Аттік" [16, с. 297], який не просто "повірений в усіх особистих питаннях", а й "помічник у державних справах... учасник усіх моїх бесід та замислів" [2, с. 179; 14, с. 168], з яким можна говорити "ніби сам із собою" [15, с. 241].

Цицерон, судячи з листування, добре розумівся на видавничому процесі. Про це свідчить лист від 17 липня 44 року до н. е., в якому, обговорюючи питання підготовки рукопису до видання, філософ зауважував: "...посилаю тобі той самий твір ("Про славу". — Ю. Б.), який знову передивився, і навіть сам *архетип* (авторський оригінал. — Ю. Б.) зі вставками та доповненнями в багатьох місцях". Далі Цицерон пропонував Аттіку перенести виправлений оригінал на "широкий папір" (склеєні аркуші папірису), а потім і оприлюднити [16, с. 310]. Знання видавничих особливостей засвідчує і примітка в листі до Аттіка від 27 червня 44 року до н. е. щодо видання книги "Про обов'язки". Повідомляючи про початок роботи над текстами, Цицерон зазначав, що "вони в багатьох місцях потребують твоїх позначок воском з кіновар'ю..." [16, с. 290]. Дослідник античних рукописів В. Борухович пояснює заувагу: текст рукопису, що потребував виправлень, позначали воском, забарвленим у червоне, і саме про такі помітки й писав Цицерон. Віск же, який виконував роль червоного олівця сучасного редактора, використовували тому, що його легко і без шкоди для папірису можна було видалити [2, с. 185].

У листуванні йдеться і про трактат "Про оратора". Автор повідомив видавцеві про завершення роботи і наприкінці додав "*describes licet*" ("можна дати писати"), що дослідники витлумачують як технічний термін античного книговидавництва на кшталт сучасного "до друку" [2, с. 185].

Цицерон уважно й шанобливо ставився до зауваг і порад видавця, часто обговорюючи з ним як власні тексти, так і твори інших авторів, що може бути темою окремого

дослідження творчої лабораторії автора. Аттік, напевно, був і редактором праць Цицерона. Про редакторське втручання видавця у тексти (дослідники припускають, в одну з "Філіппік") йдеться в листі Цицерона від 5 листопада 44 року до н. е.: "Радію, що ти схвалив мою працю, з якої ти вибрав самі квіточки. Вони мені видалися пишнішими завдяки твоєї оцінці, адже я побоювався твого знаменитого червоного олівця" [16, с. 290].

У Цицерона, очевидно, були "стандартизовані" "авторські заготовки", які він використовував під час написання творів. До такого висновку спонукає і його лист до Аттіка від 25 липня 44 року до н. е., в якому оратор зазначав: "Тепер дізнайся про мою недбалість. Я надіслав тобі книгу "Про славу". Але в ній та сама передмова, що я вмістив у третій книзі "Академіків". Це сталося з тієї причини, що в мене є сувій передмов. З нього я зазвичай вибираю щоразу, як розпочинаю який-небудь твір... оскільки я не пам'ятав, що вже раз використав цю передмову, я вставив її в книгу, яку прислав тобі. Але коли я на кораблі читав "Академіків", то помітив помилку; тому одразу накидав нову передмову і надіслав тобі. Ту ти одріжеш, а цю приклеїш" [2, с. 185; 16, с. 341].

Промови Цицерона Аттік видавав збірками — про одну з них (містила 12 промов, її вихід, судячи з усього, ініціювало видавництво), йдеться в листі оратора до видавця від середини червня 60 року до н. е.: "Щодо моїх мало-значущих промов, то я надійшло і ті, що ти просиш, і ще інші, якщо те, що пишу, спонуканий захопленням молодих людей, подобається і тобі. [...] Я подбаю про те, щоб ти отримав увесь збірник, а оскільки тебе захоплюють як мої твори, так і мої дії, то ти в тих самих книгах знайдеш і те, що я зробив, і те, що я сказав. Інакше тобі нічого було просити мене, адже сам я не пропонував". У листі Цицерон наголошував на політичному характері запропонованих промов, посилаючись на приклад "Філіппік" Демосфена [14, с. 78—79].

Цицерон переймався долею власних публікацій, котрі писав не лише латиною, а й грецькою, яку добре знав і розглядав як засіб донесення творів до читачів.

У листі від середини травня 60 року до н. е. він звітує Аттіку: "З моїх творів я надіслав тобі складений грецькою твір про моє консульство... цій грецькій грек позаздрить. Якщо про це напишуть інші, я тобі надішлю, але, повір мені, варто їм прочитати мій твір, і — вже й не знаю чому — їх робота зупиняється" [14, с. 77]. В іншому листі, в червні того самого року, Цицерон прохав видавця: "Ти ж, якщо книга тобі сподобається, потурбуйся про те, щоб вона була і в Афінах і в інших містах Греції..." [14, с. 78]. Отже, резюмує В. Борухович, Аттік повинен був видати твір грецькою(!), а потім продавати книгу в грецьких містах [2, с. 183]. Таке побажання Цицерон обґрунтовував цілком прагматичними міркуваннями, висловлюючи сподівання, що книга спогадів може надати його діям на посаді консула "певний блиск" [14, с. 78].

Марк Туллій опікувався просуванням й інших книжок, переслідуючи, очевидно, й політичну мету. Зокрема, коли сподвижник Цезаря Гірції написав памфлет "Антикатон", він принаймні двічі просив Аттіка переписати і розповсюдити його [2, с. 188; 16, с. 142, 144].

Цицерон також займався видавничою справою: у його домі виготовляли книги, які літератор не міг придбати. Є свідчення, що Марк Туллій був видавцем творів Тіта Лукреція, найвідоміша праця якого "Про природу речей" справила значний вплив на розвиток реформаторських ідей Відродження та пізніших часів. Книзі ідеологічно приписували "пріоритетний соціальний інтерес та політичну спрямованість проти релігійного та політичного гніту" [7, с. 342; 9].

Однак Цицерона цікавили й новаторські "лінгвістичні" погляди поета-філософа, для котрого мова була своєрідним космосом, основою творення світу. У такому сенсі тлумачив Лукреція знаний італійський письменник і теоретик літератури І. Кальвіно: "Для Лукреція літери були атомами в безперервному русі, які за допомогою перестановок створювали різноманітні слова і звуки; ідея того [...], що таємниці світу містилися у комбінації письмових знаків [...] Письмо — модель кожного процесу реальності" [7, с. 345]. Таке розуміння письма й тексту, ймовірно, було близьким Цицерону, адже уміння комбінувати "атоми" передбачало і здатність утворювати "реальність", керувати нею.

Переписуванням книжок у Цицерона займалися, серед інших, вільновідпущені Тиранніон, який був автором праць у галузі філології, зокрема книги "Орфографія", та учителем сина Цицерона, і Тиرون, який фактично виконував обов'язки секретаря. Саме останньому маємо завдячувати, що листи Цицерона (принаймні багато з них) було збережено та згодом видано. Як свідчать ці документи, помічник мав зберігати і впорядковувати копії надісланих та отриманих листів. Опосередковано йдеться про це і в кореспонденції, в якій оратор, обговорюючи можливість видання епістолярій, повідомляв Аттіку: "...у Тирона є приблизно сімдесят листів, і деякі належить взяти у тебе; мені потрібно їх передивитися і виправити: лише після цього вони будуть видані". Дослідник А. Доватур припускає, що Цицерон мав на увазі не лише стилістичні виправлення: політична ситуація, що склалася в Римі на ту пору, вимагала надзвичайно уважного перегляду змісту листів [4, с. 403].

Про те, що Марк Туллій мав намір опублікувати власну кореспонденцію, свідчить і характер його листів, які містили не лише побутову інформацію, а й коментарі та оцінки певних подій, були виразниками ставлення автора до суспільних явищ і окремих політиків, а інколи навіть містили виголошені Цицероном промови [14, с. 61]. Чимало з таких епістолярій, доводить Г. Буасье, було призначено не лише для приватного, а й для масового прочитання, вони ніби виконували функції газет [6, с. 18].

Підтверджує "технологічність" застосування листів і Цицерон, який у кореспонденції до Гая Скрибонія Куріона зазначав: "Як ти добре знаєш, листи бувають різних родів; але пряме призначення листа, заради чого його було винайдено, — це у разі потреби повідомити відсутнім про те, що важливо довести до їхнього відома, з нашого погляду" [5, с. 54].

Промовистим зразком листа-публікації "про важливе" може бути епістолярія Цицерона періоду громадянської війни від 12 березня 49 року до н. е. Оцінюючи суспільно-політичну ситуацію, політик пропонував порозмірковувати над запитаннями, які, вочевидь, не втрачали актуальності й у наступні часи та мають право, на наш погляд, бути наведеними: "Чи потрібно залишатися у вітчизні, коли вона під владою тирана? Чи потрібно всіляким способом домагатися позбавлення від тиранії, якщо навіть внаслідок цього державі загрожуватиме небезпека? Чи потрібно вживати заходів обережності проти спасителя, щоб сам він не вознісся? Чи потрібно намагатися допомогти батьківщині, пригніченій тираном, використовуючи більш зручний випадок і слова, аніж війну? Чи личить державному діячеві зберігати спокій, полишивши батьківщину, гноблену тираном, чи наражатися на небезпеку заради свободи? Чи потрібно йти війною на країну, коли вона під владою тирана? Чи потрібно захищати до кращих людини, що не схвально позбавлення від тиранії через війну? Чи потрібно у державних справах поділяти небезпеки благодійників і

друзів, навіть якщо не вважаєш їхні спільні рішення правильними? Чи потрібно людині, яка надала вітчизні значні благодіяння й отримала за це випробування і заздрість, добровільно наражатися на небезпеку заради вітчизни або ж їй потрібно дозволити піклуватися про себе і своїх домашніх, відмовившись від дій проти владодержців у державі?"

Розмірковування над такими запитаннями, зауважував Цицерон, не лише відволікають від прикрощів, а й є корисними для справи [15, с. 259].

Марк Туллій цінував видане і мав, свідчать джерела, одну із найкращих приватних бібліотек, яку постійно поповнював. Допомагав йому в цьому й Аттік, який, окрім видавництва, займався також комплектуванням і перепродажем книгозбірень. Зокрема, на початку 67 року до н. е. Цицерон звертався до приятеля: "Подумай, будь ласка, і про те, яким чином зібрати для мене бібліотеку, як ти мені обіцяв. Від твоєї уваги цілком залежить моє приємне дозвілля, на яке сподіваюся після приїзду на відпочинок" [14, с. 10].

Йдеться про це зібрання, ймовірно, і в листі, написаному між квітнем та липнем того самого року: "Не обіцяй нікому своєю бібліотеку, якою б пристрасного любителя ти ні зустрів. Адже я відкладаю всі свої дрібні прибутки, щоб придбати цей притулок для своєї старості".

Аттік був повіреним і в інших "бібліотечних" справах. У середині червня 60 року до н. е. Цицерон зазначав: "Як я тобі вже писав, Пет (Луцій Папірій Пет — друг Цицерона. — Ю. Б.) подарував мені усі книги, що залишилися після його брата. Доля цього дару залежить від твоєї турботи. Якщо любиш мене, постарайся, щоб вони були збережені і доставлені мені. Нічого не може бути приємніше для мене. Збережи, будь ласка, з усім старанням як грецькі, так і латинські книги. Я буду вважати, що це подарунок від тебе" [14, с. 82].

Надсилав Цицерону Аттік на його прохання й окремі твори, що зацікавили оратора чи були корисними для роботи.

Бібліотека потребувала не лише поповнення, а й оновлення. Не задоволений швидкістю роботи Тиранніона з упорядкування книгозбірні, Цицерон в одному з листів просить Аттіка надіслати йому на допомогу двох "глютинаторів" (працівників, які виконували технічну роботу — склеювали тексти, полірували обрізи сувоїв пемзою, виготовляли футляри тощо). Згодом Цицерон зауважував: "Після того, як Тиранніон привів мої книги в порядок, мені здається, що в моє помешкання вселилася душа" [2, с. 187, 189].

Марк Туллій прискіпливо ставився до створеного, розглядаючи опубліковану промову не лише як засіб переконання, а й літературний твір. "Мистецтву його словесного портрета, створення образу за допомогою зовнішньої характеристики може позаздрити будь-який письменник, — характеризує літературне вміння оратора І. Стрельникова. — Барвисте зображення юрми, побутові сценки в його промовах мають більше стосунку до літератури, ніж якась історична оповідь, навіть і "оживлена" побутовими подробицями. Звісно, промова — це особливий літературний жанр, значною мірою умовний, проте в античній літературі цей жанр мав право на існування, нарівні з іншими літературними жанрами. І була галузь, де красномовство мало особливу заслугу перед літературою, — це галузь мови і стилю. Тут важко переоцінити значення красномовства загалом і Цицерона зокрема" [8, с. 135].

"Як видатний стиліст, Цицерон не міг не звертати увагу на мову, на словесне оформлення своїх думок, —

зауважує С. Утченко. — Наскільки нам відомо, всі опубліковані самим Цицероном мови піддавалися ним ретельній літературній обробці і редагуванню... В окремих випадках оброблення промов було настільки ґрунтовним, що вони і за формою, і за змістом, та й за справленим враженням вельми істотно відрізнялися від початкового варіанта. Відомі слова Мілона, виголошені ним у вигнанні, коли він прочитав промову Цицерона на його захист, але вже в тому вигляді, в якому вона була опублікована: "Якби він виголосив саме таку промову, мені не довелось б покуштувати риби, яка ловиться тут в Массілії (нинішнє французьке місто Марсель. — Ю. Б.)" [13, с. 357].

У певні періоди політичної кар'єри Цицерон побоювався переслідувань за написане. Зокрема, у першій половині квітня 59 року до н. е. в одному з листів Аттику він застерігав: "Тому я буду писати анекдоти ("анекдотом" в Римі називали твір, який автор не хотів видавати, або ж такий, що залишився невиданим за його життя. — Ю. Б.), які буду читати одному тобі..." [2, с. 131; 14, с. 110]. У липні того самого року: "Про державні справи напишу тобі коротко; боюсь, що б нас не видав сам папір. Тому надалі, якщо мені знадобиться написати тобі про багато що, я за темною смислом алегоріями" [14, с. 129]. "Анекдотами", власне, було все листування оратора із другом-видавцем, яке побачило світ після насильницької смерті Цицерона¹.

Убили Марка Туллія за його твори. Ображений за "Філіппіки", Марк Антоній наполіг, щоб Цицерона внесли до так званого проскрипційного списку, і до політика, який переховувався в Тускульському маєтку, надіслали вбивць...

Відтяти голову й руки Цицерона за наказом Антонія виставили у римському Форумі, ненависне ствердивши в такий спосіб його велич. Плутарх зауважував, що через багато років один з "опонентів" Цицерона Цезар (Октавіан Август), який переміг згодом Антонія, зайшов до покоїв одного зі своїх онуків. Хлопець саме читав твір Цицерона і, злякавшись покарання, сховав книжку під одяг. Цезар узяв у нього твір і, прочитавши чималу частину, повернув хлопцю зі словами: "Вчений це був муж, дитино, вчений, до того ж любив батьківщину..." [10, с. 374].

"*Mortem effugere nemo potest*" ("Ніхто не може уникнути смерті") — ці слова належать Марку Туллію Цицерону, "найкращому письменникові свого покоління, який не зумів стати його політичним вождем" [3, с. 26]. Однак думки Цицерона, його концепція побудови держави, реформаторські погляди на суспільний розвиток, як і місце та роль у ньому слова (збережені в його творах завдяки видавництву), продовжували жити, впливати та в певному сенсі визначати цивілізаційний поступ людства впродовж багатьох наступних століть. І навіть значно більше, аніж за роки життя і творчої праці філософа-політика, публікатора-видавця Марка Туллія Цицерона. Незважаючи на те, що тога у війні, на жаль, не завжди приносить перемогу, хоча Цицерон по-філософськи й сподівався на те [16, с. 422].²

¹ Окремі дослідники пропонують розглядати посмертне видання листів Цицерона як складник політичної боротьби в античному світі. Приміром, французький науковець Ж. Каркопіно наголошує на "технологічності" публікації епістолярій, які називає "шедевром політичної пропаганди". На його думку, видання листів було інформаційною "технологією" імператора Октавіана (науковець вважає його ініціатором публікації), який намагався посмертно дискредитувати політичного супротивника, адже кореспонденції Цицерона містили інформацію, що компрометувала автора [13, с. 384].

² Цицерон зазначав, що витримав війну з Антонієм у тозі — цивільному вбранні, тобто не взявши до рук зброї.

Список використаної літератури

1. *Антична література* : Хрестоматія / Упорядник О. І. Білецький. — Київ : Радянська школа, 1968 (2-ге вид.). — 612 с.
2. *Борухович В. Г.* В мире античных свитков / В. Г. Борухович / Под ред. Э. Д. Фролова. — Саратов : Из-во Саратовского университета, 1976. — 222 с.
3. *Гаспаров М. Л.* Цицерон и античная риторика / М. Л. Гаспаров // Марк Туллий Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве / под ред. М. Л. Гаспарова. — Москва : Наука, 1972. — С. 7—73.
4. *Доватур А. И.* Античные сборники писем Цицерона / А. И. Доватур // Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Бруту. т. I, годы 68—51. — Москва—Ленинград : Изд-во АН СССР, 1949. — С. 405—412.
5. *Жиленко І. Р.* Історія зарубіжної журналістики (від античності до II пол. XVIII ст.) : навчальний посібник / І. Р. Жиленко. — Суми : Вид-во СумДУ, 2010. — 285 с.
6. *Історія печаті* : Антологія / Сост., предисл. и коммент. Я. Н. Засурского, О. А. Бакулина. — Москва : Аспект Пресс, 2008. — Т. III. — 271 с. (Серия "Классика журналистики").
7. *Історія європейської цивілізації.* Рим / під ред. Умберто Еко; пер. з італ. Л. Д. Ципоренко, Г. В. Рудницької, О. С. Гавенко, Л. А. Найдьоновой, Ю. В. Григоренко. — Харків : Фоліо, 2014. — 1101 с.
8. *Кузнецова Т. И.* Ораторское искусство в древнем Риме / Т. И. Кузнецова, И. П. Стрельникова. — Москва : Наука, 1976. — 285 с.
9. *Лукрецій Кар Тіт.* Про природу речей / Переклад А. Содомори / Тіт Лукрецій Кар. — Київ : Дніпро, 1988. — 191 с.
10. *Плутарх.* Порівняльні життєписи / Плутарх. — Київ : Дніпро, 1991. — 448 с.
11. *Різун В. В.* Теорія масової комунікації : підр. для студ. галузі 0303 "Журналістика та інформація" / В. В. Різун. — Київ : Просвіта, 2008. — 260 с.
12. *Сагач Г. М.* Риторика (Видання друге, перероблене і доповнене) / Галина Сагач. — Київ : Ін Юре, 2000. — 566 с.
13. *Утченко С. Л.* Цицерон и его время / С. Л. Утченко. — Москва : Мысль, 1972. — 390 с.
14. *Цицерон* Марк Туллий. Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Бруту. Т. I, годы 68—51. Пер. и ком. В. О. Горенштейна. — Москва—Ленинград : Издательство АН СССР, 1949. — 536 с.
15. *Цицерон* Марк Туллий. Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Бруту. Т. II, годы 51—46. Пер. и ком. В. О. Горенштейна. — Москва—Ленинград : Издательство АН СССР, 1950. — 503 с.
16. *Цицерон* Марк Туллий. Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Бруту. Т. I II, годы 46—43. Пер. и ком. В. О. Горенштейна. — Москва—Ленинград : Издательство АН СССР, 1951. — 828 с.
17. *Цицерон* Марк Туллий. Три трактата об ораторском искусстве / Марк Туллий Цицерон [под редакцией М. Л. Гаспарова, Пер. и ком. И. П. Стрельниковой]. — Москва : Наука, 1972. — 472 с.

В статье рассмотрена публицистическая и издательская деятельность одного из ярчайших политиков, ораторов и философов Древнего Рима Марка Туллия Цицерона. Проанализированы его вклад в развитие древнеримского издательства, видение места литературы и литераторов в общественно-политических преобразованиях, значение книг и других публикаций в утверждении идеологических ценностей и приоритетов, справедливого государственного устройства.

The article traces the journalistic and publishing activities of one of the most brilliant politicians, orators and philosophers of ancient Rome Mark Tullio Cicero. Author analyzed his contribution to the development of Roman publishing, his ideas of place of literature and writers in the socio-political transformations, the impact of books and other publications in establishing of ideological values and fair government.

Надійшла до редакції 26 жовтня 2015 року